

Gooti kirja reegleid

Peeter Päll

eesti keele instituudi peakeelekorraldaja

Tänapäeva inimesele on küllap harjumatu lugeda teksti gooti kirjas, kuid kuni 1940. aastateni oli see eesti keeles väga levinud ja suur osa ajalehtedest ilmus selles kirjas.

Küllap pingutasid paljud nooremad lugejad nüüd silmi, sedavõrd vähe puutuvad nad kokku omaaegsete trükitekstidega. Pealegi puudub gooti kirja font tänapäeva arvutite standardvalikust ja ka Internetist ei leia hõlpsasti sellist fonti, mis vastaks omaaegse eestikeelse trükikirjanduse tähekujudele, ikka jääb mõni detail erinevaks või puudub mõni täht (nt saksa keele maades ei kasutata õ-d ja seepärast jäetakse see fondis sageli kujundamata). Siinkirjutaja leitud font ei ole ideaalne, sest mõne tähe põhikujud ei ole sellised, nagu need Eestis ilmunud tekstides valdavalt esinesid.

Kõigepealt paar sõna nimetustest. Meil räägitakse **gooti kirjast**, aga see on õieti suur kirjatüüpide pere, millele on omane tumedus ja kokkurusutus. Selle kirja liigid on nt tekstuur, ümargooti ja švaabahher, ent meil levinuim kuju oli **fraktuur**. Vastanduses gooti kirjale kasutatakse terminit **antiikva**, need on meie tänapäeva tähekujud, mis lähevad otsesemalt tagasi roomlaste klassikalistele tähekujudele (kust küll puudusid väiketähed). Muide inglise keeles oleks gooti kirja täpsem vaste *Blackletter*, kuivõrd *Gothic script* võib inglise tavas tähistada ka muid kirjatüüpe, fontide nimes märgib see sageli seriifideta kirju (seriifid on „sakid“, mis esinevad tähekujude otstes, eriti selgelt *i*-tähe puhul kirjatüübis Courier: *i*).

Olgu siinkohal esitatud kogu põhitähestik fraktuurkirjas (suur- ja väiketähed):

Ua Vb Ec Dd Ee Ff Gg Hh Ii Jj Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq
Rr Ss Tt Uu Vv Ww Xx Yy Zz.

Eesti fraktuurkirjas esinesid ka lisamärkidega tähed **Š** **Ū** **Šö** **Ūü**.

Tähelepanu tasub juhtida antiikvast erinevatele tähekujudele, nt *k*-täht (**f**) on iseloomuliku tutiga ja paljusid suurtähti on raske ära tunda. Vilumatule silmale on sarnased suur **A** (**ⱦ**) ja **U** (**Ɱ**), vrd **Ɱndja** (Andja) ja **Ɱndla** (Undla); samuti **B** (**Ɱ**), **P** (**Ɱ**)¹ ja **V** (**Ɱ**), vrd **Ɱethoven** (Beethoven), **Ɱetlemm** (Petlemm) ja **Ɱaduz** (Vaduz), mõnikord ka **N** (**Ɱ**) ja **R** (**Ɱ**), vrd **Ɱoo** (Nõo) ja **Ɱeo** (Reo). Kuigi *x*-täht (**Ɱ**) esineb harva, on ta väga *r*-tähe (**r**) sarnane, seega ei tohiks segi ajada nimesid, nagu **ⱮarⱮ** (Marx) ja **Ɱarr** (Marr). Lugejale on vahest raske eristada ka väikest *f*-i (**f**) ja *s*-i (**f**), esimesel on vähemärgatav rõhtkriips. Suure **I** (**Ɱ**) ja **J**-i (**Ɱ**) vahel fraktuurkirjas enamasti vahet polegi, nii tuleb **Ɱoonas** lugeda Joonas ja **Ɱo** Io.

Kuigi gooti ja antiikva tähtede vahel on üksühene vastavus, on tarvis teada, et gooti kirja kasutades järgitakse kindlaid reegleid. Siinne ülevaade tugineb Henn Saari gooti kirja käsitlevale osale peatükis „Kiri“ eesti keele grammatika II osas².

1. Kõige olulisem on, et gooti kirjas on kaks väikest *s*-i: lühike (**ſ**) ja pikk (**ſ̄**)³. Neid ei saa kasutada meelevaldselt, vaid tuleb juhendada õieti lihtsast reeglist, mis oli eesti keeles kinnistunud: lühike **ſ** on kasutusel **silbi lõpus**, mujal igal pool esineb **ſ̄**. Silbi all tuleb mõista mehaanilist poolitussilpi, seega *kass* kirjutati **kaſſ̄**, aga omastav või osastav *kassi* **kaſſi**. Muide vanas kirjaviisis, mille puhul mõnikord tähistus oli kahemõtteline (kui lühikesele vokaalile järgnes topeltkonsonant, siis viimast võidi lugeda nii lühikeselt, nt **kaſſa** 'kala', kui ka pikalt, nt **kaſſa** 'kalla'), võimaldas lühikesel ja pika *s*-i kasutamine neid siiski eristada: kui kirjutati **kaſſi**, siis loeti *kassi*, kui aga **kaſſi**, siis *kasi* (minema). Kahe *s*-i reeglit tuleks järgida ka võõrnimedes, kirjutades näiteks **Chester** ja **Maſſachuſetts**. Seejuures tuleks arvestada poolitusreegleid, nt inglise *sh* nime keskel ei poolitu, kui sellega märgitakse *ſ*-häälikut, seega kirjutada **Cheshire** (Cheshire), mitte **Cheshire** (ent vrd **Gateshead**). Saksa keeles oli *s*-i reegel keerulisem, kuid eesti tekstis

¹ Siinses fondis eristub **Ɱ** selgemini, ent Eestis levinud trükikirjades meenutasid **P** pauna kumerused **Ɱ**-tähte rohkem.

² Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud Mati Erelt peatoimetajana, Tiiu Erelt, Henn Saari ja Ülle Viks. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Tallinn 1993, lk 347–348.

³ Pikk *s* on ka antiikvakirjas vajaduse korral olemas, arvutis oma koodiga: **f**.

võib ka saksa nimesid kirjutada eesti *s*-i reeglite alusel, nt **Braunschweig**, **Breisgau**, **Darmstadt**, **Desfau**, **Dresden**, **Essen** jne.

2. Teine reegel on see, et kuna gooti kirja levimise aegadel kasutati eesti keeles *v* asemel *w*-d, siis on loogiline sedasama teha ka nüüd, seega võiks gooti kirjas kirjutada *w* kõikjal, kus nüüdiseesti kirjapildis on *v*, välja arvatud võörkeelsed nimed ja tsitaatsõnad: **wanfer**, **Wiru**, **tuwi**, **förw**. See kehtib ka võõrsõnade kohta, nt **fñiwiliſatſioon**, **awanfš**, ent mitte võörkeelsete nimede kohta, kus *v* on ladina tähestikus algupärane, nt **Vaurhall** (Vauxhall). Kui nimi on teisest tähestikust transkribeeritud eestipäraselt, siis sobib jälle *w*, nt **Turgenew** (Turgenev).

3. Gooti kirjas ei olnud eesti *š*-le ega *ž*-le vastavaid tähti ja neid anti edasi *sh*-ga, *ž* puhul soovitati *zh*-d (seda võiks tänapäeval eelistada). *š*-d märkivas täheühendis **ſh** oli *s* alati pikk, sest ta ei jäänud silbi lõppu, nii et siin tekkis jälle mõnikord eristus, vrd **paſha** (paša) ja **paſha** (pasha). Nii nagu *v/w* puhul, võiks soovitus kehtida võõrsõnade puhul, nt **ſhofolaad**, **žhelee**, ja eesti transkriptsioonis nimede puhul, nt **Šheremetjew** (Šeremetjev), **Žhelezow** (Železov), aga mitte teistest ladinatähelistest keeltest pärit nimede puhul. Kui on hädavajalik viimaseid gooti kirjas esitada, siis võiks pigem diakriitilised märgid ära jätta, kirjutades nt **Silins** (mitte **Silinsſh** 'Siliņš'), **Zigure** (mitte **Zhigure** 'Žigure')⁴, **Čapek** (mitte **Čhapek** 'Čapek')⁵ jne. Tuleb tõdeda, et gooti kiri ei võimalda nimede täppiskirjaviisi.

4. Gooti kirjas puudub kursiivi võimalus, ent puhtvõörkeelseid tsitaate esitati tavaliselt teises kirjas, kõige sagedamini antiikvas. See võimalus sobib ka praegu, kirjutades näiteks: **See fehtib käesolewal juhul de facto**, mitte *de iure*. Muid kursiivi juhtumeid asendas sõrendus, kirjutades näiteks **Sõnal f i r i on mitu tähendust**.

Henn Saari on gooti kirja ülevaate lõpetanud nii:

Nüüdisaegses kirjakujuanduses eksitakse tihti gooti tähtede kasutamise reeglite vastu. Vead on tingitud arvamusest, et eesti gooti kirja tuleb kasutada saksa reeglite järgi, valesti komplekteeritud või

⁴ Läti keeles olid gooti kirjal omad reeglid, mis on liiga komplitseeritud, et neid eesti tekstis saaks järgida, nt põikikriipsuga **ſ** märkis *s*-häälikut, ilma selleta **ſ** aga *z*-häälikut, niisamuti märkis põikikriipsuga **ſch** *š*-d ja ilma kriipsuta **ſch** *ž*-d. Nime **Žigure** oleks tõenäoliselt kirjutatud kujul **Šchigure**.

⁵ Tšehhi keeles märgiks *ch* tugevat *h*-häälikut.

tellitud trükikirjadest ja kõige rohkem hoolimatusest.“ Kui asendada „trükikiri“ „fondiga“, siis paraku kehtib öeldu ka tänapäeval.

Olgu lõpetuseks näitlik tsitaat gooti kirjas Henn Saari viidatud ülevaate algusest:

Enne 1940. aastat kasutati eesti trükistes tavaliste ladina tähtede kõrval ka gooti tähti. Need olid siin saksa keele eeskujul kasutusel juba 16. sajandil. Tänapäeval kasutatakse neid ehiskirjana, vanade tekstide tšiteerimisel ja trüki retrostiilis (nt Jaan Krossi romaani «Kolme katku vahel» tiitellehtedel ja peatükipäistes).

OK